

Πρεβεζάνικα Χρονικά

Αρ. 43-44 (2007)

ΠΡΕΒΕΖΑΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ, 43-44 (2007)

Η αρχαία Πανδοσία

Όλγα Καρούτα

doi: [10.12681/prch.28823](https://doi.org/10.12681/prch.28823)

Copyright © 2022, Όλγα Καρούτα

Άδεια χρήσης [Creative Commons Αναφορά 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Καρούτα Ό. (2022). Η αρχαία Πανδοσία. *Πρεβεζάνικα Χρονικά*, (43-44), 19–30. <https://doi.org/10.12681/prch.28823>

Όλγα ΚΑΡΟΥΤΑ *

Η αρχαία Πανδοσία

Στην κοινότητα Καστρίου του Δήμου Φαναρίου Πρέβεζας βρίσκεται ο επιβλητικός αρχαιολογικός χώρος της αρχαίας Πανδοσίας, μίας ιδιαίτερα σημαντικής πόλης, που άκμασε κατά τα ελληνιστικά χρόνια (Εικ. 1). Τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα και κυρίως το εντυπωσιακό της τείχος δεσπόζουν πάνω και μέσα στους σύγχρονους οικισμούς, Καστρί και Καστρόπουλο, οι οποίοι καταλαμβάνουν μέρος της τειχισμένης έκτασης της αρχαίας πόλης (Εικ. 2).

Στο μη ανασκαμμένο αρχαιολογικό χώρο έχουν πραγματοποιηθεί μόνο περιορισμένες σωστικές αρχαιολογικές έρευνες από την ΙΒ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, που αποκάλυψαν τμήματα της οχύρωσης και οικιστικά κατάλοιπα. Την αρχαία Πανδοσία έως τώρα έχει μελετήσει και περιγράψει κατά κύριο λόγο ο καθηγητής Σωτήριος Δάκαρης, το έργο του οποίου αποτέλεσε τη βάση της παρούσας εργασίας.¹

Οι πρώτοι κάτοικοι της Ηπείρου ήταν οι Θεσπρωτοί –ένα από τα πρώτα ελληνικά φύλα–, οι οποίοι γύρω στο 2000 π.Χ. κατοίκησαν και κυριάρχησαν στο σύνολο σχεδόν της γης της Ηπείρου. Μετά την εισβολή και κατάληψη της ανατολικής και κεντρικής Ηπείρου από τους Μολοσσούς, το 12^ο αι. π.Χ., οι Θεσπρωτοί αναγκάστηκαν να περιοριστούν στο δυτικό τμήμα της Ηπείρου, από το Ιόνιο πέλαγος έως δυτικά της πεδιάδας των Ιωαννίνων.

Κατά τη Μυκηναϊκή εποχή, άποικοι, πιθανότατα από την Ηλεία, εγκαταστάθηκαν στις δυτικές ακτές της Ηπείρου, ιδρύοντας δύο αποικίες, την Εφύρα, στη σημερινή κοινότητα Μεσοποτάμου, όπου βρίσκεται και το ελληνιστικό Νεκρομαντείο, και την Κίπερη πλησίον της Πάργας, προκειμένου να αποτελέσουν εμπορικές βάσεις για τη ναυσιπλοΐα προς την Ιταλία. Ο αποικισμός

* Η Όλγα Καρούτα είναι αρχαιολόγος της ΛΓ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων Πρέβεζας-Αρτας.

¹ ΔΑΚΑΡΗΣ 1960· 1961· 1963· 1964· 1971· 1972.

ΕΙΚΟΝΑ 1: Γενική άποψη της Πανδοσίας²

των Ηλείων στην ευρύτερη περιοχή ολοκληρώθηκε τον 8^ο αι. π.Χ. με την ίδρυση τεσσάρων ηλειακών αποικιών: την Πανδοσία στο Καστρί, την Ελάτεια στον Ωρωπό, το Βουχέτιον στο Κάστρο των Ρωγών και τις Βατίες στο Καστρί Ριζοβουνίου, από τις οποίες σημαντικότερη ήταν η Πανδοσία που αποτέλεσε την έδρα της Ηλειακής Τετράπολης. Το 400 π.Χ. περίπου οι Κασσωπαίοι, οι οποίοι υπάγονταν στους Θεσπρωτούς και κατοικούσαν στην περιοχή από τον ποταμό Αχέροντα έως τον Αμβρακικό κόλπο, αποσπάστηκαν από τους Θεσπρωτούς και σύνορο ανάμεσα στις δύο κυριαρχίες ορίστηκε ο ποταμός Αχέρων.

Αρκετές είναι οι αναφορές από τις αρχαίες πηγές στην αρχαία Πανδοσία, η οποία αποτελούσε τη σημαντικότερη αποικία των Ηλείων στην περιοχή. Στον κατάλογο των Θεαροδόκων της Επιδαύρου στα 360/355 π.Χ. αναφέρεται ως αυτόνομη πόλη μαζί με την Κασσώπη και την Αμβρακία. Ο Στράβων αναφερόμενος στις ηλειακές αποικίες της περιοχής σημειώνει ότι το Βουχέτιον (Κάστρο των Ρωγών) βρίσκεται σε μικρή απόσταση από τη θάλασσα, ενώ η Πανδοσία, η Ελάτεια (Ωρωπός) και οι Βατίες (Καστρί Ριζοβουνίου) βρίσκονται στην ενδοχώρα, με την κυριαρχία τους όμως να φτάνει ως τον κόλπο του Αμβρακικού.³ Το 343/342 π.Χ. αναφέρεται ότι η Πανδοσία και οι

² Οι φωτογραφίες της παρούσας εργασίας προέρχονται από το αρχείο της ΛΓ' Ε.Π.Κ.Α.

³ Στράβων 7.7.5.

ΕΙΚΟΝΑ 2: Η αρχαία ακρόπολη πάνω από το σύγχρονο οικισμό

υπόλοιπες ηλειακές αποικίες υποτάχτηκαν στο βασιλιά των Μακεδόνων Φίλιππο Β΄ και παραδόθηκαν στην κυριαρχία του Αλέξανδρου του Α΄, βασιλιά των Μολοσσών.⁴ Αναφορά στην αρχαία Πανδοσία γίνεται από τις αρχαίες πηγές και σε σχέση με το θάνατο του βασιλιά των Μολοσσών Αλέξανδρου Α΄.⁵ Αναφέρεται ότι όταν ο βασιλιάς επρόκειτο να εκστρατεύσει εναντίον των Λευκανίων στη νότια Ιταλία, ζήτησε χρησμό από το μαντείο της Δωδώνης, με τον οποίο προειδοποιήθηκε να προσέχει το νερό της Αχερουσίας και την τρικόλωνα (δηλαδή με τρεις λόφους) Πανδοσία. Ο Αλέξανδρος θεώρησε ότι πρόκειται για την ηπειρωτική Αχερουσία λίμνη και την πόλη Πανδοσία, ωστόσο το μαντείο αναφέρονταν στην ιταλική πόλη Βανδουσία κοντά σε έναν ποταμό Αχέροντα, όπου ο βασιλιάς βρήκε τελικά το θάνατο.

Η ταύτιση της Πανδοσίας με την ακρόπολη του Καστρίου έγινε από τον καθηγητή Σωτήριο Δάκαρη, ο οποίος στηρίχθηκε στο μέγεθος της αρχαίας πόλης και στη θέση της, που ενώ είναι μεσογειακή, όπως αναφέρουν οι πηγές, μέσω του πλωτού ποταμού Αχέροντα έχει άμεση επαφή με τη θάλασσα και την ενδοχώρα.⁶ Σε σχέση με το επίθετο τρικόλωνα, δηλαδή με τρεις λό-

⁴ Δημοσθένης 7.32· Θεόπομπος FGrHist 115 F 206, 207.

⁵ Στράβων 6.1.5· Λίβιος 8.24.

⁶ ΔΑΚΑΡΗΣ 1971.

ΕΙΚΟΝΑ 3: *Η αρχαία Πανδοσία*

ΕΙΚΟΝΑ 4: *Το τείχος*

ΕΙΚΟΝΑ 5: Το τείχος στην είσοδο του αρχαιολογικού χώρου

ΕΙΚΟΝΑ 6: Τμήμα του πολυγωνικού τείχους

φους, που περιγράφει την αρχαία πόλη, θεωρεί ότι η Πανδοσία με κέντρο το λόφο του Καστρίου περιλάμβανε ως προάστια δύο γειτονικούς λόφους, της Γορίτσας (Σταυροχώρι), που βρίσκεται περίπου 1000 μ. βόρεια, και όπου έχουν βρεθεί όστρακα της ελληνιστικής περιόδου, και έναν άλλο γειτονικό λόφο ανατολικότερα. Καθώς οι αρχαίες πηγές αναφέρουν ότι η Πανδοσία βρισκόταν νότια του ποταμού Αχέροντα, ενώ η αρχαία πόλη στο Καστρί βρίσκεται βόρεια αυτού, ο Δάκαρης πιστεύει ότι η κοίτη του ποταμού, που στην αρχαιότητα βρισκόταν βόρεια της Πανδοσίας, έχει διαφοροποιηθεί και έχει μετακινηθεί νότια της αρχαίας πόλης, φαινόμενο που συναντάται συχνά στις κοίτες των ποταμών. Ο Hammond ωστόσο θεωρεί ότι η αρχαία Πανδοσία πρέπει να ταυτιστεί με την ακρόπολη στο Τρίκαστρο που βρίσκεται νότια του ποταμού Αχέροντα, στην ενδοχώρα πάνω σε ψηλές κορυφές στην είσοδο της επικράτειας των Κασσωπαιών από βορρά.⁷ Η πιθανότητα ωστόσο της ίδρυσης μιας σημαντικής αποικίας, που αποτέλεσε την έδρα της Ηλειακής Τετράπολης, σε ένα τόσο δυσπρόσιτο και απομακρυσμένο σημείο δεν φαίνεται πολύ πειστική.

Ο αρχαιολογικός χώρος της αρχαίας Πανδοσίας (Εικ. 3) καταλαμβάνει μία έκταση 330 περίπου στρεμμάτων, η οποία κατά την αρχαιότητα περιβάλλονταν νότια από την Αχερουσία λίμνη και βορειοδυτικά από τον ποταμό Αχέροντα. Η πόλη βρισκόταν σε ιδιαίτερος πλεονεκτική θέση καθώς από βορρά, νότο και δύση ήταν φυσικά οχυρωμένη από τη λίμνη και τον ποταμό. Ταυτόχρονα αποτελούσε σημαντικό στρατηγικό και εμπορικό κέντρο καθώς έλεγχε τον Αχέροντα, που ήταν πλωτός σε μεγάλο μήκος και επέτρεπε την επικοινωνία τόσο με την ενδοχώρα όσο και με την ακτή. Από το λόφο υπάρχει άμεση οπτική επαφή με το Νεκρομαντείο και την αρχαία Εφύρα, από τα οποία απέχει 4,5 χλμ.

Λιμάνια της πόλης ήταν η Κερέντζα, όπου βρίσκεται το τειχισμένο Παλαιόκαστρο, και η Αμμουδιά (αρχαίος Γλυκός λιμνή). Σύμφωνα με το Δάκαρη ένα λιμάνι πρέπει να υπήρχε στη νότια πλευρά της Αχερουσίας στη θέση Δρόμος Σκαλόματος, και ακόμη ένα στη βόρεια όχθη της λίμνης όπου μαρτυρίες αναφέρουν ότι παλιότερα υπήρχαν αρχαίοι μεταλλικοί δακτύλιοι, μέσα στο βράχο για να δένονται τα μικρά πλοία. Βόρεια του λόφου, ο Δάκαρης πιθανολογεί την ύπαρξη μεγάλης γέφυρας στον ποταμό Αχέροντα, που συνέδεε το Καστρί με τους δύο γειτονικούς λόφους βορειοανατολικά, που αποτελούσαν τα προάστια της.⁸

Τα πρώτα αρχαιολογικά ευρήματα –χειροποίητα όστρακα της εποχής του Χαλκού– εντοπίζονται στις ανατολικές κλιτύες του λόφου του Καστρίου. Στα τέλη του 8^{ου}-αρχές 7^{ου} αι. π.Χ. στην ευρύτερη περιοχή εγκαθίστανται άποικοι

⁷ Πρβλ. ΔΑΚΑΡΗΣ 1971, 164· HAMMOND 1967, 672.

⁸ ΔΑΚΑΡΗΣ 1971.

ΕΙΚΟΝΑ 7: Πύργος του τείχους

ΕΙΚΟΝΑ 8: Γενική άποψη του χώρου

από την Ηλεία, οι οποίοι ιδρύουν τέσσερις αποικίες σε σημαντικές γεωγραφικά θέσεις. Η ίδρυση της Πανδοσίας πλησίον της Εφύρας, μιας αποικίας των υστεροελλαδικών χρόνων από τη δυτική Πελοπόννησο, πιθανόν ηλειακή, απέβλεπε στην ενίσχυση του αποικιακού στοιχείου της Εφύρας και στον πλήρη έλεγχο της πεδιάδας και του όρμου της Αμμουδιάς από τους Ηλείους.

Αρχικά η Πανδοσία ήταν ένας ατείχιστος οικισμός, για την έκταση του οποίου δε διαθέτουμε περισσότερες πληροφορίες. Ο 4^{ος} αι. π.Χ. ήταν περίοδος ακμής για την πόλη καθώς τουλάχιστον από τον 4^ο αι. π.Χ. είναι η έδρα της Ηλειακής Τετράπολης. Η τείχιση του οικισμού πραγματοποιήθηκε στα τέλη του 5^{ου}-αρχές 4^{ου} αι π.Χ. και πριν το 343/342 π.Χ., έτος κατά το οποίο η πόλη, όπως και οι υπόλοιπες ηλειακές αποικίες, κατακτήθηκε από το Φίλιππο Β΄ και στη συνέχεια παραδόθηκε στο βασιλιά των Μολοσσών Αλέξανδρο Α΄, για να προσαρτηθεί τέλος από τους συμμάχους των Μολοσσών Κασσωπαιούς.

Το πολυγωνικό τείχος, πλάτους 3,20 μ. εκτείνεται στις νοτιοδυτικές παρυφές του λόφου, προς την Αχερουσία λίμνη και στη συνέχεια και από τα δύο όρια της προηγούμενης πορείας ανεβαίνει προς την κορυφή του λόφου, σχηματίζοντας περίπου ένα τρίγωνο που περιβάλλει μια έκταση 130 στρεμμάτων (Εικ. 4-6). Εσωτερικά ένα ενδιάμεσο τείχος με κατεύθυνση Β-Ν χωρίζει

ΕΙΚΟΝΑ 9: Ερείπια κτιρίων

ΕΙΚΟΝΑ 10: Λαξευμένο οικοδόμημα

την πόλη σε δύο ίσα περίπου τμήματα, το άνω ανατολικό και το κάτω δυτικό. Το τείχος ενισχύεται από είκοσι δύο τετράγωνους πύργους (Εικ. 7). Στην ανατολική πλευρά υπάρχουν δύο πύλες επίσης προστατευμένες με πύργους, η βορειοανατολική πλάτους 4 μ. και η νοτιοανατολική πλάτους 2,70 μ. Ο Δάκαρης πιθανολογεί την ύπαρξη άλλης μίας πύλης στη νότια πλευρά που θα οδηγούσε στις πηγές και στην Αχερουσία λίμνη και άλλη μία στη δυτική πλευρά, όπου είναι ορατά ίχνη ενός δρόμου, πλάτους 3 μ. που οδηγεί στο άνω τμήμα της πόλης μέσω μιας στενής πύλης του κάθετου ενδιάμεσου τείχους.

Δεδομένου ότι το έδαφος δεν ευνοούσε την ανάπτυξη του ιπποδάμειου πολεοδομικού προγράμματος, όπως συνέβη σε πολλές ηπειρωτικές πόλεις όπως η Κασσώπη, η Αμβρακία και το Όρραον, η πόλη αναπτύχθηκε σταδιακά γύρω από έναν αρχικό πυρήνα αντίστοιχα με τις πόλεις της μητροπολιτικής Ελλάδας. Διάσπαρτα οικοδομικά λείψανα είναι ορατά (Εικ. 8-11), όπως ένα μεγάλων διαστάσεων ορθογώνιο οικοδόμημα στην κορυφή του λόφου και τρία ορθογώνια κτίρια στο ανατολικό τμήμα της άνω πόλης, από τα οποία διέρχονται τρεις στενοί δρόμοι πλάτους 3 μ. που καταλήγουν σε έναν μεγαλύτερο δρόμο παράλληλο με την ανατολική πλευρά του τείχους. Στην κορυφή του λόφου υπάρχουν δύο δεξαμενές, λαξευμένες στο βράχο, μία ορθογώνια (10,50 x 4,50 μ.) και μία κυκλική, η οποία περιβάλλονταν από ορθογώνιο κτίριο (21,50 x 4,50 μ.) το οποίο συνέλλεγε το νερό της βροχής.

ΕΙΚΟΝΑ 11: *Λείψανα κτιρίων*

ΕΙΚΟΝΑ 12: *Ο ναός του Αγίου Ιωάννη στην κορυφή του λόφου*

Κατά την ελληνιστική περίοδο, μετά την προσάρτηση των Ηλείων αποίκων από τους Κασσωπαίους, η τειχισμένη έκταση της πόλης διπλασιάστηκε καθώς ανεγέρθη ευρύτερος πολυγωνικός οχυρωματικός περίβολος 3,50 μ. πλάτους στις βόρειες και ανατολικές παρυφές του λόφου, από τον οποίο ένα μέρος μόνο είναι τώρα ορατό, καθώς τμήματα του καλύφθηκαν από τις προσχώσεις του ποταμού. Το νέο τείχος με συνολική περίμετρο 2.320 μ. περιτρέχει τους πρόποδες του βουνού και ενισχύεται από μεγαλύτερους τετράγωνους πύργους. Μία πύλη είναι ορατή στο βόρειο τμήμα, η οποία οδηγούσε στη βορειοανατολική πύλη της άνω πόλης με προορισμό τους δύο λόφους βόρεια που αποτελούσαν τα προάστια της πόλης. Άλλη μία πύλη υπήρχε, στη νοτιοανατολική πλευρά σε σύνδεση με τη νοτιοανατολική πύλη της άνω πόλης. Ελάχιστα ίχνη των κτισμάτων της ελληνιστικής πόλης είναι ορατά, κατά τις νεότερες ωστόσο σωστικές ανασκαφές, εντός των σύγχρονων οικισμών, έχουν εντοπιστεί κατάλοιπα από οικίες του 4^{ου} αι. π.Χ.

Το 167 π.Χ. η Πανδοσία, όπως και οι υπόλοιπες ηπειρωτικές πόλεις, κατακτήθηκε από τους Ρωμαίους και υπέστη σημαντικές καταστροφές. Η κατοίκηση ωστόσο συνεχίστηκε και η πόλη συρρικνώθηκε στο ανώτερο σημείο του λόφου, περιοριζόμενη από νότο με νέο τείχος μήκους 300 μ. και πλάτους 2 μ., το οποίο έχει δύο τετράγωνους και δύο ημικυκλικούς πύργους και μόνο μία πύλη πλάτους 2 μ. στη δυτική πλευρά. Επισκευάστηκε επίσης το τμήμα του αρχαίου τείχους μήκους 220 μ. που περιέβαλε το νέο τμήμα της πόλης από βόρεια. Η τειχοδομία του νέου και του επισκευασμένου τείχους από πολυγωνικούς λίθους, τοποθετημένους αμελώς, με χρήση συνδετικού υλικού υποδηλώνει ότι κατασκευάστηκε τις πρώτες δύο δεκαετίες μετά τη ρωμαϊκή καταστροφή, όταν οι Ρωμαίοι έδωσαν περιορισμένη αυτονομία στις ηλειακές αποικίες και επέτρεψαν την ίδρυση του Κοινού των Πανδοσιέων και την κοπή ενός χάλκινου νομίσματος με την επιγραφή «Κοινόν των Πανδοσιέων». Στο Κοινό των «αποστατών» ή των «εκπετοκότων»,⁹ όπως χαρακτηρίστηκε, στο οποίο φαίνεται ότι μετείχαν οι Μολοσσοί, οι Κασσωπαίοι και οι Θεσπρωτοί με έδρα την Πανδοσία και αργότερα τη Δωδώνη, τον έλεγχο ασκούσαν οι άποικοι από την Ηλεία. Το Κοινό διατηρήθηκε και μετά το 148 π.Χ., όταν η Ήπειρος μαζί με την Ιλλυρία αποτέλεσε τμήμα της Επαρχίας της Μακεδονίας ως τα χρόνια του Αυγούστου. Με τις ενέργειες αυτές η Ρώμη ενίσχυσε τους αποίκους λόγω των εχθρικών σχέσεων τους με τους γηγενείς Ηπειρώτες, με σκοπό να ελέγξει την ευρύτερη περιοχή. Μετά την ίδρυση της Νικόπολης μετά το 31 π.Χ. οι κάτοικοι της μεταφέρθηκαν σε αυτήν, όπως συνέβη με όλες τις ηπειρωτικές πόλεις και στην περιοχή εγκαταστάθηκαν Ρωμαίοι έποικοι.

Στα νεότερα χρόνια στις παρυφές του λόφου αναπτύχθηκε η κοινότητα Καστρίου και εντός του εσωτερικού περιβόλου της ακρόπολης στην κορυφή

⁹ Πολύβιος 32.26.1.

του λόφου κατασκευάστηκε ο ναός του Αγίου Ιωάννη (Εικ. 12). Τα ερείπια της αρχαίας ακρόπολης του Καστρίου είναι κηρυγμένος αρχαιολογικός χώρος,¹⁰ ενώ ο ποταμός Αχέρων είναι κηρυγμένος ως ιστορικός και ιδιαίτερου φυσικού κάλους τόπος.

Βιβλιογραφία

- ΔΑΚΑΡΗΣ Σ., 1960, Αρχαιότητες και μνημεία της Ηπείρου, *Αρχαιολογικό Δελτίον* 16, Χρονικά Β, 114-127
- ΔΑΚΑΡΗΣ Σ., 1961, Αρχαιότητες και μνημεία της Ηπείρου, *Αρχαιολογικό Δελτίον* 17, Χρονικά Β, 108-119
- ΔΑΚΑΡΗΣ Σ., 1963, Αρχαιότητες και μνημεία της Ηπείρου, *Αρχαιολογικό Δελτίον* 18, Χρονικά Β, 89-92
- ΔΑΚΑΡΗΣ Σ., 1964, Αρχαιότητες και μνημεία της Ηπείρου, *Αρχαιολογικό Δελτίον* 19, Χρονικά Β, 44-53
- ΔΑΚΑΡΙΣ S., 1971, *Cassopaia and the Elean Colonies*, Athens (Ancient Greek Cities 4)
- ΔΑΚΑΡΗΣ Σ., 1972, *Θεσπρωτία*, Αθήνα (Αρχαίες Ελληνικές πόλεις 15)
- ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ Δ., 1947, *Οι αρχαίοι κάτοικοι της Ηπείρου*, Αθήνα
- HAMMOND N.G.L., 1967, *Epirus, The geography, the ancient remains, the history and the topography of Epirus and adjacent areas*, I-III, Oxford
- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Θ.Ι. & ΚΟΝΤΟΡΛΗ Λ., 2003, *Προϊστορική Αρχαιολογία Ηπείρου, Ιονίων νησιών*, Αθήνα
- ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ Μ.Β. (Επιμ.), 1997, *Ηπειρος. 4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού*, Αθήνα
- ΣΟΥΡΕΦ Κ., 1986, *Μυκηναϊκές μαρτυρίες από την Ήπειρο*, Θεσσαλονίκη

¹⁰ Φ.Ε.Κ. 35/Β/02.02.1962.